

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No: 1131

Gelişimi İtibarıyla Temel Hadis Terimleri

Prof. Dr. Zişan Türcan

Yayın Koordinatörü: Murat Aydemir

Tashih: Tuba Nur Kaya

İç Tasarım: Tuncay Aşar

Kapak Tasarımı : Sevgi Eğribaş

1. Baskı, Aralık 2022, Ankara, 1.000 adet

ISBN 978-625-4281-42-6

Sertifika No: 48058

© Bütün yayın hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.

Bu eser, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık Ticaret İşletmesi Yönetim

Kurulu'nun 08.11.2022 tarih ve 173 sayılı kararı ile basılmıştır.

YAYIN MATBAACILIK TİC. İŞLETMESİ
BASIMEVİ | PRINTING HOUSE

Ostim OSB Mah. 1256 Cadde

No: 11 Yenimahalle / ANKARA

0312 354 91 31 (pbx) - 0312 354 91 32

bilgi@tdv.com.tr

GELİŞİMİ İTİBARIYLA

TEMEL HADİS TERİMLERİ

PROF. DR. ZİŞAN TÜRCAN

ZİŞAN TÜRCAN

Ankara'da doğdu (1976). İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladı (1993). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1998). Sonrasında A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Anabilim Dalı'nda "Hattâbî ve İbn Hacer'in Buhârî Metinlerine Yaklaşımları" isimli teziyle yüksek lisansını bitirdi (2002). Aynı alanda "Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri" başlıklı teziyle doktora çalışmalarını tamamladı (2008). DİB Konulu Hadis Projesi'nde (*Hadislerle İslam* Kitabı) redaktör ve yazar olarak görev yaptı (2006-2011). Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Yrd. Doç. olarak atandı (2011). *Hadis İlminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi* başlıklı kitap çalışması ile doçent oldu (2014). 2020 yılında profesör unvanı alan yazarın uzmanlık alanı ile ilgili kitap, makale ve bildiri türünde çeşitli bilimsel çalışmaları bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz..... XI

Birinci Bölüm

SÜNNET, HADİS VE İLGİLİ TERİMLER..... 1

Sünnet (السنة)..... 2 Eser (الأثر)..... 14

Sîret (السيرة)..... 7 Sened (السند)..... 15

Hadis (الحديث)..... 9 Metin (المتن)..... 18

Haber (الخبير)..... 12

İkinci Bölüm

RİVAYET YÖNTEMİ İLE İLGİLİ TERİMLER..... 21

Rivayet (الرواية)..... 22 İmlâ (الإملاء)..... 40

Mânen Rivayet (الرواية بالمعنى)..... 24 Tahdîs (التحديث)..... 42

Lafzen Rivayet (الرواية باللفظ)..... 27 Meclis (المجلس)..... 43

Âlî İsnad (الإسناد العالی)..... 29 Müzâkere (المذاكرة)..... 44

Nâzil İsnad (الإسناد النازل)..... 31 İstinsâh (الإستنساخ)..... 45

Tarîk (الطریق)..... 32 Mu'âraza (المعارضة)..... 46

Esahhu'l-Esânîd (أصح الأسانید)..... 32 Kırâat (القراءة)..... 47

Lâ Asle Lehû (لا أصل له)..... 34 İcâzet (الإجازة)..... 48

Mahrec (مخرج)..... 35 Münâvele (المناولة)..... 49

Medâru'l-Hadîs (مدار الحديث)..... 36 Mükâtebe (المكاتبة)..... 50

Manevî İnkîtâ (الانقطاع المعنوی)..... 37 İ'lâm (الإعلام)..... 51

El-Mezîd Fî Muttasili'l-Esânîd (المزید فی متصل الأسانید)..... 37 Vasıyyet (الوصیة)..... 52

İrsâl (الإرسال)..... 38 Vicâde (الوجادة)..... 53

Tahammülü'l-İlm (تحمل العلم)..... 39 Tesebbüt (التثبیت)..... 54

Semâ (السماع)..... 40 Ref' (الرفع)..... 55

Vakf (الوقف)..... 56

Vad' (الوضع).....	57	Taktî' (التقطيع).....	63
Belâğ (البلاغ).....	58	Tahvîl (التحويل).....	64
Cezm Sîgası (صيغة الجزم).....	59	Telfîk (تلفيق).....	65
Temrîz Sîgası (صيغة التمريض).....	60	Mislehû (مثله).....	66
İhtisâr (اختصار).....	62	Nahvehû (نحوه).....	67

Üçüncü Bölüm

RÂVÎ İLE İLGİLİ TERİMLER..... 69

Râvi (الراوى).....	70	Adâlet (العدالة).....	92
Ricâl (الرجال).....	71	Ta'dîl (التعديل).....	93
Tabaka (الطبقة).....	72	Takvâ (التقوى).....	94
Sahabe (الصحابة).....	73	Mürûet (المروءة).....	95
Muhacir (المهاجر).....	78	Zabt (الضبط).....	96
Ensâr (الأنصار).....	79	Cerh (الجرح).....	97
Aşere-i Mübeşşere (العشرة المبشرة).....	80	Za'îf (الضعيف).....	98
Müksirûn (المكثرون).....	81	Metâ'in-i Aşere (المطاعن العشرة).....	99
Mukillûn (المقلون).....	82	Kizb (كذب).....	100
Udûlü's-Sahabe (عدول الصحابة).....	83	İttihâmü'r-Râvî Bi'l-Kizb (اتهام الراوى بالكذب).....	101
Dâru's-Sünne (دار السنة).....	85	Fisk (الفسق).....	102
Suffe (الصفة).....	85	Bid'at (البدعة).....	103
Rihle (الرحلة).....	86	Cehâlet (الجهالة).....	105
Tâbiûn (التابعون).....	87	Vuhdân (الوحدان).....	106
Muhadramûn (المخضرمون).....	88	Mestûr (المستور).....	107
Etbâu't-Tâbiîn (اتباع التابعين).....	89	Mübhem (المبهم).....	108
Sika (الثقة).....	90	Fuḥşü'l-Galat (فحش الغلط).....	109
Mütkin (المتقن).....	91	Kesretü'l-Gaflet (كثرة الغفلة).....	110

Telkîn (التلقين).....	111	Âdâbü't-Tâlib (آداب الطالب).....	119
Vehem/Vehm (الوهم).....	112	Temyîz (التمييز).....	120
Muhâlefetü's-Sikât (مخالفة الثقات).....	113	Esmâ ve Künâ (الأسماء والكنى).....	121
Sûü'l-Hıfz (سوء الحفظ).....	114	Neseb (النسب).....	122
İhtilât (الاختلاط).....	115	Lakab (اللقب).....	123
İstikrâ (الاستقرار).....	116	Müteşâbih (المتشابه).....	124
Sahâfî (الصحفى).....	117	Sâbık ve Lâhık (السابق واللاحق).....	125
Âdâbü'l-Muhaddis (آداب المحدث).....	118	Mu'ammer (المعمر).....	126

Dördüncü Bölüm

HADİS TÜRLERİ VE İLGİLİ TERİMLER.....129

Mütevâtir Haber (الخبر المتواتر).....	130	Hasen Hadis (الحديث الحسن).....	150
Âhâd Haber (خبر الآحاد).....	132	Âdîd (العاضد).....	152
Amelü Ehli'l-Medine (عمل أهل المدينة).....	136	Mütâbiç (المتابع).....	153
El-Muhteffü Bi'l-Karâin (المحتف بالقرائن).....	137	Şâhid (الشاهد).....	154
Telakki'l-Ümme Bi'l-Kabûl (تلقى الأمة بالقبول).....	138	İ'tibâr (الاعتبار).....	155
Müttefakun Aleyh (المتفق عليه).....	141	Makbûl Hadis (الحديث المقبول).....	156
Meşhûr (المشهور).....	142	Sübût (الثبوت).....	158
Müstefiz (المستفيض).....	143	Zayıf Hadis (الحديث الضعيف).....	159
Azîz (العزیز).....	144	Merdûd Hadis (الحديث المردود).....	159
Garîb/Ferd (الغريب/ الفرد).....	146	Muhtefün Fih (المختلف فيه).....	161
Fâide (فائدة).....	147	Mevzû Hadis (الحديث الموضوع).....	162
Sahih Hadis (الحديث الصحيح).....	148	Bâtıl (الباطل).....	163
		Metrûk (المتروك).....	164
		İsrâiliyyât (الإسرائيليات).....	165

Kudsî Hadis (الحديث القدسى).....	166	Muhkem (المحكم).....	184
Merfû Hadis (الحديث المرفوع).....	167	Mürsel (المرسل).....	185
Takrîr (التقرير).....	168	Munkatî (المنقطع).....	187
Mevkuf Hadis (الحديث الموقوف).....	169	Mu'dâl (المعضل).....	188
Maktû Hadis (الحديث المقطوع).....	172	Mu'allak (المعلق).....	189
Muttasıl (المتصل).....	173	Müdelles (المدلس).....	190
Müsned (المسند).....	174	Mürsel-i Hafî (المرسل الخفى).....	191
Şâz (الشاذ).....	175	Mu'an'an (المعنعن).....	192
Mahfûz (المحفوظ).....	176	Mü'en'en (المؤنأن).....	193
Münker (المنكر).....	177	Mu'âsarat (المعاصرة).....	194
Ma'rûf (المعروف).....	178	Likâ (اللقاء).....	195
Müdreç (المدرج).....	180	Mu'allel (المعلل).....	195
Maklûb (المقلوب).....	181	Müselles (المسلسل).....	196
Musahhaf (المصحف).....	182	Müdebbec (المدبج).....	197
Muzdarib (المضطرب).....	183		

Beşinci Bölüm

HADİS İLİMLERİ VE LİTERATÜRÜ İLE İLGİLİ TERİMLER..... 199

Hadis İlmi (علم الحديث).....	200	Fıkhü'l-Hadîs (فقه الحديث).....	207
Rivâyetü'l-Hadîs İlmi (علم رواية الحديث).....	201	İhtilâfî'l-Hadîs (اختلاف الحديث).....	208
Dirâyetü'l-Hadîs İlmi (علم دراية الحديث).....	202	Cem' ve Te'lîf (الجمع والتأليف).....	209
Hadis Usûlü (اصول الحديث).....	204	Nâsîh ve Mensûh (ناسخ الحديث و منسوخه).....	210
Ulûmü'l-Hadîs (علوم الحديث).....	204	Tercîh (الترجيح).....	211
Esbâbü Vürûdi'l-Hadîs (اسباب ورود الحديث).....	206	Mercûh (المرجوح).....	212
Garîbü'l-Hadîs (غريب الحديث).....	206	Tevakkuf (التوقف).....	213
		Cevâmiu'l-Kelim (جوامع الكلم).....	214

Rikket (الركعة).....	215	Müsned (المسند).....	240
Emsâlû'l-Hadîs (أمثال الحديث).....	216	Mu'cem (المعجم).....	241
Şerhu'l-Hadîs (شرح الحديث).....	217	Musannef (المصنف).....	242
Hâşiye (الحاشية).....	219	Muvatta' (الموطأ).....	243
Dâru'l-Hadîs (دار الحديث).....	220	Câmi (الجامع).....	243
Kitâbet (الكتابة).....	220	Sünen (السنن).....	244
Tedvin (التدوين).....	221	Sahîhayn (الصحيحين).....	245
Tasnif (التصنيف).....	223	Terceme (الترجمة).....	246
Bâb (الباب).....	225	Kütüb-i Selâse (الكتب الثلاثة).....	247
Ale'l-Ebvâb (على الأبواب).....	225	Sünen-i Erba'a (السنن الأربعة).....	248
Ale'r-Ricâl (على الرجال).....	226	Kütüb-i Hamse (الكتب الخمسة).....	249
Ale'l-Ahruf (على الأحرف).....	227	Kütüb-i Sitte (الكتب الستة).....	250
Sahîfe (الصحيفة).....	228	Kütüb-i Tis'a (الكتب التسعة).....	250
Cüz (الجزء).....	228	Usûl (الأصول).....	251
Risâle (الرسالة).....	229	Fedâilü's-Sahâbe	
Nüsha (النسخة).....	230	(فضائل الصحابة).....	252
Fevâid Kitapları (كتب الفوائد).....	231	Fedâilü'l-A'mâl (فضائل الأعمال).....	253
Sünnet Kitapları (كتب السنة).....	232	Ahkâm Hadisleri	
Süâlât (السؤالات).....	233	(أحاديث الأحكام).....	254
Fetâvâ (الفتاوى).....	234	Tergîb ve Terhîb (الترويج و الترهيب)	
İlel Kitapları (كتب العلل).....	235	255	
Mevzû'ât Kitapları		Fiten Hadisleri (أحاديث الفتن).....	256
(كتب الموضوعات).....	236	Zühd ve Rekâik (الزهد والرقائق).....	257
Ricâl İlmî (علم الرجال).....	237	Âdâb (الآداب).....	258
Târîh (التاريخ).....	238	Müstedrek (المستدرک).....	259
Ricâl Kitapları (كتب الرجال).....	238	Müstahrec (المستخرج).....	259
Tabakât (الطبقات).....	239	Tahrîc (التخريج).....	260

Etrâf Kitapları (كتب الأطراف).....	261	Meşyeha (المشيخة).....	269
Cem' Kitapları (كتب الجمع).....	262	Şemâil (الشمائل).....	270
Zevâid Kitapları (كتب الزوائد).....	263	Hilye (الحلية).....	271
İlzâmât (الإلزامات).....	264	Elfiyye (الالفية).....	272
Muhtasar (المختصر).....	265	Erba'ûn (الأربعون).....	272
Tehzîb (التهذيب).....	266	Mütesâhil (المتساهل).....	273
Nüket (النكت).....	267	Müteşeddîd (المتشدد).....	274
Fihrist (الفهرست).....	268	Mütevassît (المتوسط).....	275

Altıncı Bölüm

EKOLLER VE İLGİLİ TERİMLER.....277

Fitne (الفتنة).....	278	İ'tizâl (الإعتزال).....	290
Ehlü'r-Re'y (أهل الرأي).....	279	Râfızî (الرافضى).....	291
Ehlü'l-Hadîs (اهل الحديث).....	279	Teşeyyu' (التشييع).....	292
Muhaddis (المحدث).....	280	Cehmî (الجهمى).....	293
Şeyh (الشيخ).....	281	Ehlü's-Sünne (اهل السنة).....	294
Hâfız (الحافظ).....	282	Selef (السلف).....	295
Huccet (الحجة).....	283	Mütekaddimûn (المتقدمون).....	296
Hâkim (الحاكم).....	284	Ehl-i Mağrib (أهل المغرب).....	297
İmâm (الإمام).....	284	Ehl-i Meşrik (أهل المشرق).....	298
Emîru'l-Mü'minîn (أمير المؤمنين فى الحديث).....	285	Oryantalizm (الإستشراق).....	299
Şeyhayn (الشيخين).....	286	Hadis Metin/İçerik Tenkidi (نقد متن/محتوى الحديث).....	300
Haşviyye (الحشوية).....	287	Müşterek Râvi (The Common Link).....	301
Mihne (المحنة).....	288	E Silentio.....	303
Zındık (الزنديق).....	289		

KAYNAKÇA.....305

ÖN SÖZ

İlimlerin ortak karakteri kendilerine özgü bir dile, terminolojik bir yapıya sahip olmalarıdır. Bir ilim dalında terim hâline gelmiş bir kelime sözlük anlamından farklılaşarak oluşur. Terimlerin oluşum sürecinde ilimlerin gayesi, yaklaşım biçimleri ve yöntemlerin inşa edici bir etkisi vardır. İşte bu yüzden terimlerin karşılık geldiği anlamlar çoğu zaman daha zengin bir içeriğe ve göndermelere sahiptir. Terimler oluşum süreçlerinde ilim adamları arasında sağlanan konsensüsler sayesinde belli bir olgunluğa ulaşır, tanımlanabilir bir mahiyete kavuşur. Bununla birlikte terimlerdeki anlam değişimleri devam edebilir. Bu değişimler geliştirilen yeni bakış açıları ve yöntemler nedeniyle yaşanır.

Hadis ilminin terminolojisi hadis uydurmacılığının ortaya çıkmasına bağlı olarak ricâl ve isnad konusu etrafında hicrî I. asrın son yarısından itibaren oluşmaya başlamıştır. Dönemler ilerledikçe ve hadis ilminde birtakım gelişmeler ortaya çıktıkça hem yeni ıstılahlar eklenerek terminoloji zenginleşmiş hem de mevcut ıstılahların anlamında değişiklikler olmuştur. Hadis rivayetinde şifahî nakilden yazılı nakle geçişle birlikte rivayet yöntemlerinin belirginleşmesi, hadis tedrisatındaki biçimsel değişim, hadis eğitiminde kullanılan araç ve gereçlerdeki farklılaşma yeni terimlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Temel hadis eserlerinin itibar ve otorite kazanmasına bağlı olarak farklı amaç ve yöntemlere sahip yeni edebî türlerin ortaya çıkması

da terminolojinin genişlemesine yol vermiştir. Hadis eserlerinin yazılması ve çoğaltılmasına yani istinsahına ilişkin gelişen terimlerin yanı sıra matbaanın icadıyla birlikte tashih, tahkik, neşir gibi süreçlere işaret eden terimler eklenmiştir. Son birkaç yüzyıldan beri yapılan oryantalist çalışmalarını hadis meselelerini kendi perspektiflerinden ele alırken kullandıkları terminolojinin bilinmesinin önemine de işaret etmek gerekir.

Terimler sözlüğü çalışmaları ilmin doğuş, gelişim ve olgunlaşma süreçlerine hâkim olmayan okurlara pratik sonuçlar üzerinden okumayı kolaylaştırmak için yapılır. Bununla birlikte terimleri mümkün olduğunca bağlantıları ile birlikte ele almaya çalışan, gerisindeki muhtevaya işaret eden çalışmalar alanın içindeki araştırmacılara da katkı sunabilir.

Elinizdeki çalışmada, daha önceden ön lisans ve lisans düzeylerini dikkate alarak telif ettiğimiz Hadisin 100'ü ve Hadisin 200'ü kitaplarındaki terimler yeniden gözden geçirilmiş, pek çoğuyla ilgili açıklamalar zenginleştirilip güçlendirilmiş ve bazıları yeniden yazılmış ve ayrıca bunlara az da olsa yeni terimler eklenmiştir.

Eserde, terimlerin açıklanmasında çoğunlukla kavramlaşma süreçlerine işaret edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte kitapta terimlerin hangi sırayla ele alınacağı konusu da önem arz etmektedir. Terimlerin hadis ilmindeki oluşum tarihleri dikkate alınarak yapılacak bir dizim, alanı tarihsel süreci içerisinde kavrama bakımından önemli ve gerekli olsa da böyle bir tertipte meseleyi ihata etme zorluğu görülmüştür. Zira belli dönemlerde ortaya çıkan terimlerde sonraki dönemlerde görülen anlam değişimlerinin kronolojik bakışla konumlandırılması, sonraki dönemlerde ortaya çıkan ama ele alınan terimle doğrudan ilgili olan başka terimlerin bir araya getirilmesi, bir terimin pek çok terimle ilişkili olması ve farklı grupta aynı anda yer almasının gerekliliği gibi zorluklar önümüze çıkmıştır. Eserde terimler yakınlık dereceleri, diğer bir ifadeyle aralarındaki ilişki kuvveti dikkate alınarak bir araya getirilmiştir. Üstelik genel çerçevede

büyük oranda hadis ilminin sistematığına uygun bir çizgi takip edilmiştir. Buna göre sünnet ve hadis gibi hadis ilminin en temel terimleriyle başlanmış, ardından hadis ilminin temeli sayılabilecek rivayet ve yöntemi ile ilgili terimlere yer verilmiştir. Rivayetin öznesi olan râvi ile ilgili terimler ve sonrasında rivayetin nesnesi olan mervî ile ilgili terimler ele alınmıştır. Bahsedilen konular etrafında oluşan bilgi alanları ve bu alanlarda üretilen literatüre dair terimler ve ardından hadis alanında belirginleşen ekollere işaret eden isim ve terimler konu edilmiştir. Eserde klasik hadis ilim tarihinde teşekkül etmiş terimlere yer verildiği gibi son dönemdeki hadis çalışmalarında kullanılan bazı terimler de ele alınmıştır. Araştırmada temel kaynaklara müracaat edilmiş, zaman zaman günümüzde yapılan ilgili çalışmalara da atıfta bulunulmuştur.

Temel kaynaklara dayalı yapılan bu çalışma, terimlerin ele alınma biçimi ve kullanılan üslup bakımından ve zaman zaman konuların problematik boyutuna işaret etmesi yönüyle hadis ilminde uzmanlaşmak isteyen, temel kaynakları anlamaya çalışan araştırmacılara katkı sunmayı ummaktadır. Bu vesileyle eserin ortaya çıkmasında ve okuyucuya ulaşmasında emeği geçen kişilere teşekkür ederim.

Prof. Dr. Zişan TÜRCAN
Antalya 2022